Elnémuló harangok

- a világháborús rekvirálás folyamata, hatásai a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében (1914-1918)

Környezeti, gazdasági, társadalmi válságok. Kihívások, megoldások
Konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából, 2021. november 16.
MTA, Tomori Pál Főiskola

Lakatos Andor (PhD), levéltárvezető (KFL), főiskolai tanár (TPF)

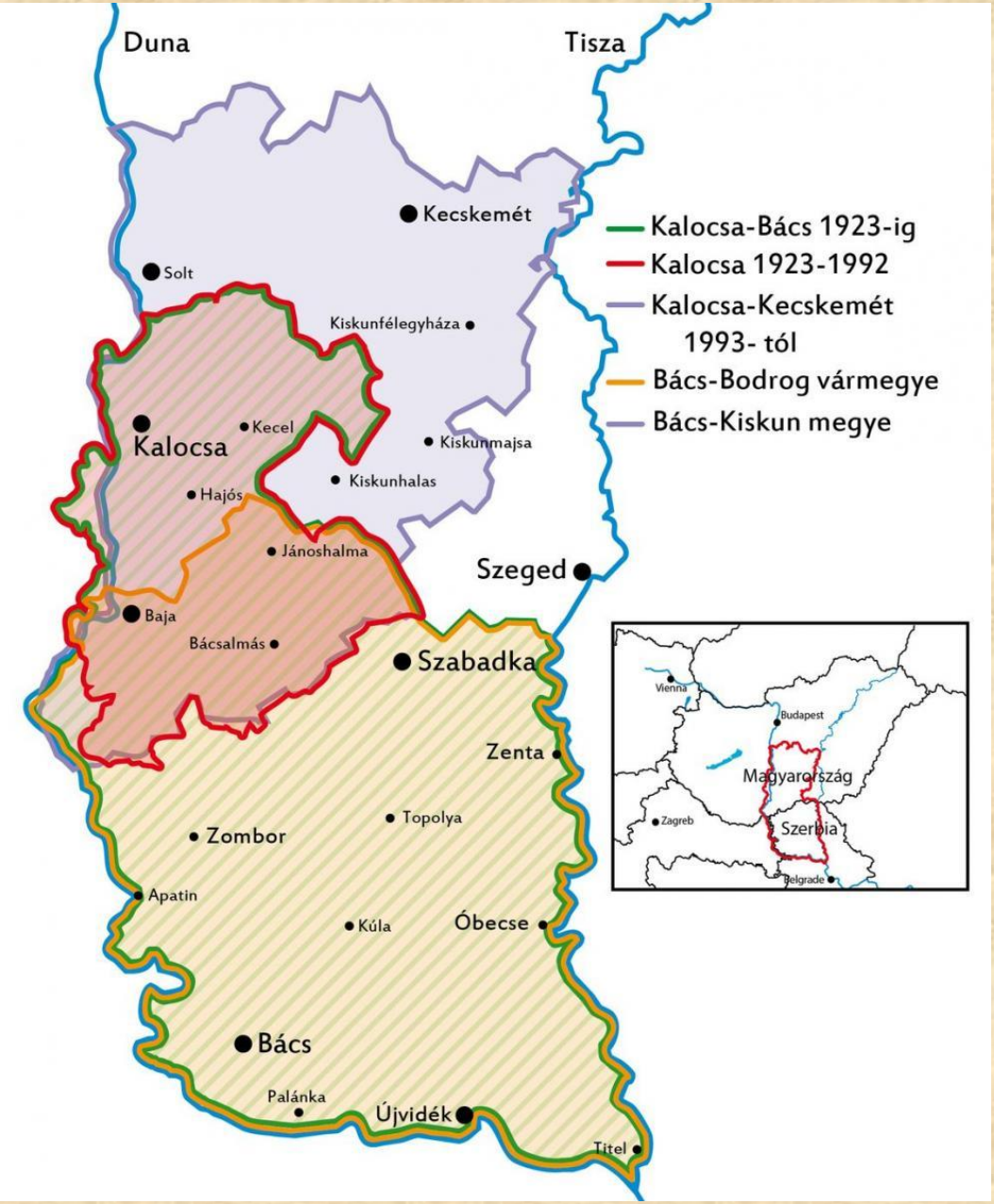

Kalocsa-Bács veszteségeiről…

Első világháborús veszteségeink sorában *kevés szó esik harangjainkról*, pedig sorsuk, szerepváltozásuk akár jelképes is lehet: 1914-ben még *a győzelem hírül adását remélték tőlük*, nem sejtve, hogy néhány éven belül *a harangok is „elmennek a háborúba”*, áldozatul esve a hadigazdaság féméhségének. Valójában *mi is veszett oda, és hogyan történt mindez?*
A feltáráshoz és a pontosabb válaszokhoz *nélkülözhetetlenek a helyi vizsgálatok*, melyekre ez alkalommal a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak esetében teszünk kísérletet.

Bevezető:
Mióta mennek a harangok háborúba?

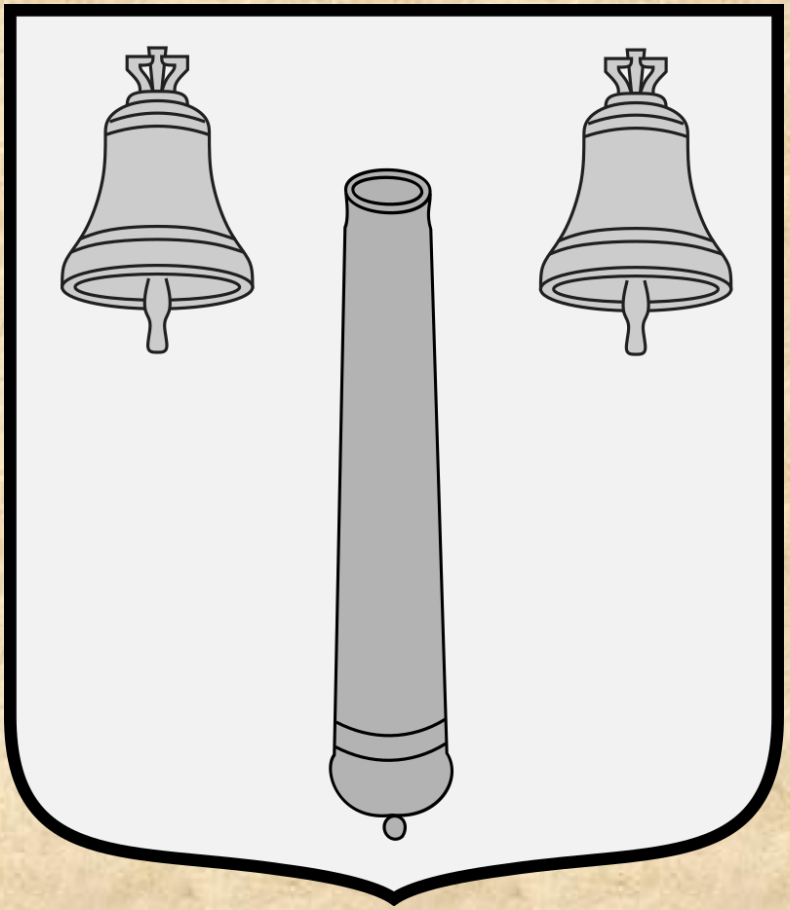

- A nagyheti liturgia három napos csendjében a hagyomány szerint a harangok „Rómába mennek”
- Kevesebben tudják, hogy a 16. század végétől háborúba is mehettek…
- 16-18. századi harangöntő mesterek egyben ágyúöntők is
- Lényegében azonos a használt bronz ötvözet (78% réz, 22% ón)
- A 19. sz-ban a kéziipar megszűnt, nagyobb, városi üzemek maradtak meg, vasút jelentős szerepe, korábbi öntvények visszaolvasztása nagy mennyiségben is lehetséges

Bevezető: Front és hátország. A gazdasági háború jelentősége

- Az elhúzódó háborúban a hadiipar teljesítményét egyre jobban korlátozta a nyersanyaghiány (import fémek gazdasági szankciói az antant részéről)
- Mo. úgy lépett a háborúba, hogy nem voltak átfogó gazdasági tervek a háború idejére
- Közös hadügy, de külön gazdaság-irányítás Budapesten és Bécsben –nálunk a kormány felügyelt (Bécsben a hadsereg, Németországban államkapitalizmus…)
- Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Rt. létrehozása, de a tulajdonviszonyok nem változnak
- A rekvirálások törvényi háttere 1914-től meglett, lakossági-társadalmi források is szükségesek, naponta akár több millió lövés a fronton, óriási igények…

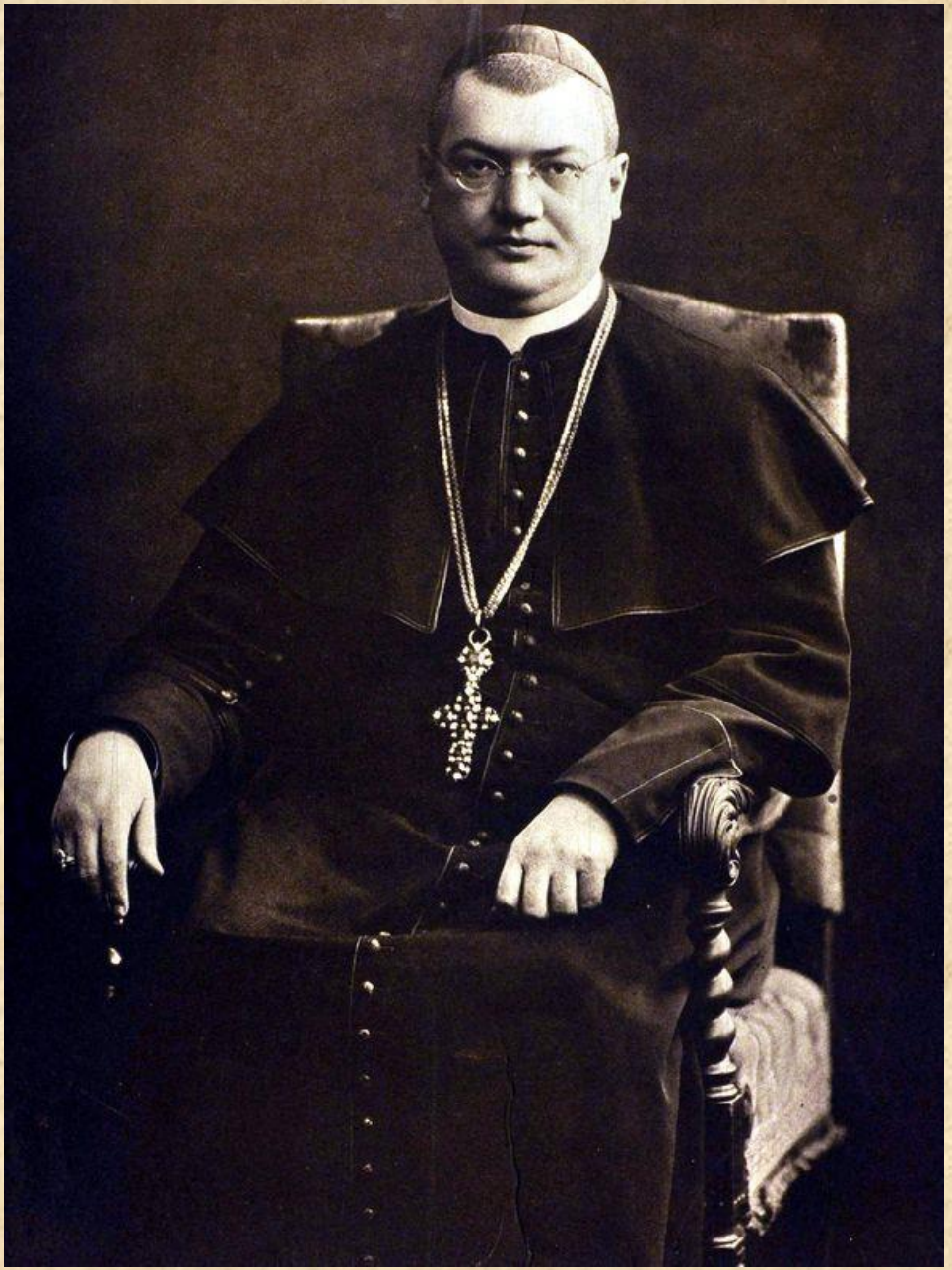

Harang-kronológia 1914-1915 - lelkes felajánlások

1914. december: *„Bárcsak már mielőbb hálaadásra húzhatnánk meg templomaink harangjait! Egyelőre azonban türtőztetni kell vágyakozásunkat…”*

1915. június: már nem használt, műemlék jelleggel nem bíró harangok felajánlásának kérése – ellenszolgáltatás nélkül (kevés eredménnyel)

1915. augusztus: *„Elérkezett az ideje annak, hogy a haza védelmezésére minden rendelkezésünkre álló fém-tárgyat, — hacsak azok egyáltalán nem nélkülözhetők, — készséggel feláldozzuk.”*

Kimutatás kérése (adatszolgáltató íveken), *beszolgáltatás térítéssel*, konkrét teendők később, a megfelelő időben…

Harang-kronológia 1916 - készséges átadások

KIMUTATÁS

a kalocsai főegyházmegye harangjairól.

A politikai község neve? Mely járásban fekszik?	Hány harang van minden egyes templomban, kápolnában, (temetőben, iskolában)? Körülbelül mikor készültek az egyes harangok?	Az egyes harangok hozzávetőleges sulya klg.-ban?	Az egyes templomokban illetve kápolnákban melyiknek megtartására kíván a hitközség súlyt helyezni?	Van-e a hitközségnek alkalmas embere, aki a harangokat leszerelheti s a toronyból leszállíthatja vagy pedig szükséges, hogy ezzel valamely szakértő harangöntő bizassék meg?
Apatin apatini j.	templom 4 harang 3 kápolna 6 harang 1 1819-ben 2 1905-ben 3 1881-ben 4 1909 ben 5 1878 ban 6 1901-ben 7 1872-ben 8 1872 ben 9-10 1892-ben	1. 690 kgr. 2. 300 kgr. 3. 200 kgr. 4. 140 kgr. 5. 110 kgr. 6. 60 kgr. 7. 100 kgr. 8. 50 kgr. 9. 110 kgr. 10. 60 kgr.	1, 4. jelzettre	Nincs szükség

1916. április: *intézkedés a harangok leszerelése ügyében*, az összesített ívek (Kimutatás) alapján, végrehajtó a katonaság, jegyzőkönyveket vesznek fel, költségeket, esetleges károkat a katonai parancsnokság fedezi. A harangok árát kezeljék alapként, gondolva a jövendőre…

1916. július: *új, acél harangok rendelése (külföldi cég ajánlatára) megtiltva*, megfelelő időben, hazai ipart támogatva, bronzból kell majd kivitelezni…

1916. július: engedélyezik, hogy az elszállított harangok váltságösszegét az egyházközségek saját döntésük alapján az országos hadsegélyező bizottságnak felajánlhassák, hazafias célokra (elesett vagy rokkant katonák családtagjainak segélyezésére)

1916. augusztus: *elszállított harangok biztosításának töröltetését kérik*

1916. szeptember: *a harangok árát kérik az Alapítványkezelő Hivatalba, Kalocsára beküldeni.* A VKM-et is kérik, hogy a jövőben a hasonló összegeket egyenesen ide, a központba küldjék.

Harang-kronológia 1917-1918 - egyetlen, a legkisebb maradhat …

1917. január: *a VKM továbbra is az egyes egyházközségeknek fizet*, újra kérik a plébánosokat, hogy a kapott összegeket azonnal küldjék be az Alapítványkezelő Hivatalba.
1917. június: a budapesti katonai parancsnokság *egy összegben megküldte Kalocsára a hadicélokra felajánlott harangok váltságdíját, összesen 441.695 koronát*, amelyet az Alapítványkezelő Hivatalban helyeztek el (ez kb. 110 tonna fémnek felelt meg).
1917. július 5.: *a hadvezetés további, lehetőleg valamennyi harangot kérné* (a különleges műemlékek kivételével, melyből összesen egyet tartottak számon az egyházmegyében). Az egyházi vezetés részéről indítványozták, hogy minden templomban legalább egy harang maradjon (Ausztriában is így jártak el). További utasításig megtiltják a harangok átadását.
1917. július 25.: a harangok igénybevétele folytatódik úgy, hogy *minden templomban csak egy harang maradjon*, a biztosításokat tovább fizetni céltalan, töröljék…
1917. augusztus: közös hadügyminisztériumi rendelet született arról, hogy a harangrekvirálásoknál minden templomban *a legkisebb harang egyelőre meghagyassék*. A többit viszont ugyanolyan előzékenységgel és áldozatkészséggel kell átadni, mint az első alkalommal…
1918. január: a lelkészek panaszt tettek, hogy a harangokat több alkalommal az istentiszteletek tartalma alatt, vagy ünnepnapokon, ill. nem megfelelő módon szerelték le, ezért előző év decemberében a közös hadügyminiszter az ilyen eljárásokat rendeletileg megtiltotta.
1918. február: a félreértések elkerülése érdekében megerősítik, hogy *a legkisebb harang mindenütt meghagyandó. Egyéb harangok ügyében viszont felesleges kérvényezni* (sok felesleges kérelemre hivatkoznak)

Narratívák 1916: gazdasági harc, életmentő áldozat, élet-halál ura…

„Mivel a nyílt küzdelemben eredményre jutni nem képesek, ellenségeink a kiéheztetés gondolatára vetemedtek. Ez a kísérletük sem sikerül, mert *országunk és szövetségeseink bár tagadhatatlan nagy áldozatokkal -, de állják a gazdasági harcot* és alázatos bizalommal reméljük, hogy e nagy megpróbáltatásból is győztesen kerülünk ki.”

„Drága nekünk a templomok megszentelt harangja! Ámde bármily fájdalmasan essék megszokott, kedves harangjaink egy részétől megválni, *nem sajnáljuk az áldozatot*, mert azokat váltjuk meg velük, akik *még sokkal drágábbak számunkra, a csaták mezején küzdő derék vitézeinket.*

A háborúban valóban találkoznak a végletek. A béke hirdetőjének a harangnak harci eszközzé, *az élet megszentelőjének a halál osztogatójává kell változnia*, az angyali üdvözlet hangjának az ütközetek salve-jába kell fúlnia.”

Narratívák 1916: ünnepélyes keretek

„Egyúttal felhívom T.c. Papságomat, hogy a harangok átadásának napját annak idején eleve tudassa a hívekkel. Előző nap este angyali üdvözlet után *búcsúzáskép félóráig harangoztassanak* az átadandó harangokkal. Másnap a háborúban vett jótétemények iránti hálánk kifejezésére, főleg azért, hogy szeretett hazánk ellenségeink sokasága és nagy erőfeszítései dacára mindeddig sértetlenül áll fenn, *ünnepélyes szentmise végeztessék.*

Koszorúzzuk meg a harangokat, mert koszorús hőseink segítő társaivá válnak. *Szeretettel adjuk* szeretett hazánknak, mint anya a gyermekét. *Csókoljuk meg*, mert Isten tiszteletére voltak szánva, felszentelve, és *kérjük az Istent, segítsen meg minket további véres küzdelmeinkben*, hogy e harangok a dicsőséges hadjárat befejezésében s az ennek megfelelő boldog béke mielőbbi létrehozásában közreműködhessenek.”

Harangpusztulás a számok tükrében, Kalocsa-Bács esetében

- Az 1916-os kimutatás 692 harangot említ 130 plébánián (egy helyen átlag 5-6 db)
- 692 harangból 484-et (70%) felajánlottak, 208 (30%) esetében jelezték, hogy szeretnék megtartani őket.
- A rekvirálás során, 1917-ben ezek a számok biztosan változtak, ekkor már csak helyenként egy-egy harang (a legkisebb) volt megtartható. Következetes végrehajtás esetén ez kb. 150-160 harang (22-23%) Kalocsa-Bácsban, de ennek pontos megítélése nehéz (pl. puszták, filiák, egy városon belüli templomok stb.)
- 84 db (12%) száz évnél öregebb harangot jeleztek, 58-ról (70%) a kimutatás szerint lemondtak, 26-ot (30%) jelöltek megtartandóként (ált. „második”, kisebb harangként). A megtartandó régi harangok száma tehát alig 3% a teljes állományhoz képest.

Szándékok és törekvések: mi veszhet el és mi maradhat?

- 1915-1916-ban az egyházközségek általában *kettő harang megtartására törekedtek* (egy nagyharang és egy kisebb, ún. „lélekharang”)
- „Elvárt arányok”: *kétharmad-egyharmad a felajánlott rész javára*
- A „súlyozás” során így a legnagyobb harang megtartására ritkán nyílt esély, de így is volt jónéhány hely, ahol 500 kg körüli harang megtartására törekedtek, sőt néhány helyen 1000 kg feletti igény is előfordult (megtartásuk kevésbé valószínű).
- A megtartásra jelölt *kisebb harangok gyakran 100 kg körüliek* voltak. *Itt volt példa régi harangok „beválasztására”*, melyek a plébániák alapításának idejét idézték. Néhány esetben érezhető ez a történeti szempont is „a sor végén”, de a döntést sokkal inkább a súly, méret, állapot (anyagi érték) szempontjai motiválták.
- *A 18. század harangjainak műemléki jelentőséget egyáltalán nem tulajdonítottak,* pedig a készítés módja-technológiája valójában a 19. sz. közepén változott meg…

Rekvirálás a gyakorlatban – a veszteség jelentősége

- Harangok leszerelése a katonai parancsnokságot képviselő tiszt, a lelkész és a leszerelő vállalkozó előzetes, helyi egyeztetése után
- A vállalkozóknak saját költségükön kellett helyreállítani az esetleges károkat (torony bontás, leengedett vagy ledobott harang)
- Az átvételről jegyzőkönyv 3 példányban (a harangok mért súlya gyakran változott az előzetesen jelzetthez képest, mert az előzetes becslés-számítás jóval nehezebb volt...)
- Szabályozott folyamat, udvarias légkör…

- *A harangok elvesztését meghaladta, feledtette a többi súlyos csapás*: a vérveszteség, Trianon traumája, a nagy társadalmi változások, forradalmak stb.
- Csak *eltűnt katonából közel kétezret nyilvánítottak holttá* a következő években a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében…
- *A harangokat könnyebb volt pótolni*, a háború utáni két évtizedben szinte reprodukálódott az állomány (nagyobb méretű harangokkal), mindezt általában adakozásból, hiszen a háborús váltság-összeg gyorsan elértéktelenedett…

Elnémuló harangok

- a világháborús rekvirálás folyamata, hatásai a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében (1914-1918)

Bibliográfia, források:

- Szemán László: *Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban. A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása.* In: Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv 21. 2019. 177-192.o.
- Völgyesi Zoltán: *Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság.* In: Levéltári Szemle 64. (2014) 4. szám 35-49.o.
- Litterae Circulares… *Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyei körlevelek* 1914-1918-as évfolyamai
- KFL.I.1.a. Res Militaris, Harangok rekvirálása, elvitele

Köszönöm a figyelmet!